

„NEKA NAROD SAM UPRAVLJA SOBOM“

Smederevski kraj u kampanji izbora za Ustavotvornu skupštinu 1945.

APSTRAKT: Članak se bavi analizom događaja u smederevskom kraju od proleća do jeseni 1945, sa akcentom na izbore za Ustavotvornu skupštinu 11. novembra 1945. godine. Pisan je na osnovu dostupne arhivske građe i izjava savremenika, koje su je dodatno ilustrovale. U prvom planu je prikaz represije koje su nove vlasti vršile kako bi uticale na tok izbora i njihov ishod.

Ključne reči: Srbija, Beogradski okrug, Smederevo, izbori 11. novembra 1945, Narodni front, komunisti, ideologija, represija

Put do punog međunarodnog priznanja novog režima u Jugoslaviji, koji je uspostavljen pobedom u ratu i revolucijom, komuniste je pored oslonca na Sovjetski Savez vodio i preko sporazuma sa legalnom vladom i kraljem koji su se od početka rata nalazili u Londonu. Najpre je kralj Petar II Karađorđević uz pritisak Britanaca bio prinuđen da za predsednika vlade imenuje Ivana Šubašića, predratnog bana Hrvatske banovine. Formalno, Šubašić je u zemlji zastupao interese kralja, ali nije propustio priliku da u jednom sastanku sa predstavnicima revolucionarne vlade NKOJ-a istakne da je i on „njihov“. Uzalud su srpski prvaci građanskih stranaka protestovali što je uprkos stradanju u ratu srpski činilac potisnut, a ključne političke pozicije u zemlji drže trojica Hrvata (Tito, Šubašić, Ribar).¹ Sporazum Tito-Šubašić iz juna 1944. bio je politički okvir za prenošenje vlasti sa rojalističke vlade i kralja Petra na NKOJ i Josipa Broza Tita. Tada je i kraljevska vlada priznala odluke Drugog zasedanja AVNOJ-a, samim tim i da će kralju biti onemogućen povratak u zemlju sve dok se narod posle rata na izborima ne bude izjasnio o konačnom obliku vladavine. Kralj je bio nezadovoljan, ali je korak po korak bio prinuđen i da se do kraja odrekne svog ministra vojnog

---

¹ Momčilo Pavlović, *Za Tita ili za kralja*, Beograd 2007, 43–44.

generala Mihailovića, čime je sasekao granu podrške među onima koji su u zemlji najvatrenije branili njegova prava. Novi pregovori Tita i Šubašića, koji su okončani Beogradskim sporazumom neposredno po oslobođenju prestonice od Nemaca, predvideli su formiranje novog namesništva na koje bi kralj preneo svoja ovlašćenja. Ono bi ga zastupalo u zemlji dok se konačno ne reši pitanje oblika vladavine u Jugoslaviji. Pri tom, težilo se da mu se nametnu imena ličnosti koje bi Titu bile poslušne.²

Lišen ne samo vlasti, već i uticaja, kralj je bezuspešno pokušao da obori Šubašićevu vladu u januaru 1945. Taj čin samo je izazvao bes protivnika monarhije predvođenih komunistima i talas njihovih protesta koji se iz Beograda izlio širom zemlje. U Smederevu, Velikoj Plani i Palanci organizovane su demonstracije uz glasne pokliče protiv kraljevine. Na čelu povorke u Smederevu komunistički agitatori nosili su mrtvački sanduk koji je simbolizovao smrt monarhije. Na transparentima su se našli likovi kralja, generala Nedića i Mihailovića – izjednačenih u izdaji, uz obavezno prisutnu kamu koja je trebalo da simboliše teror snaga reakcije pod kojim je narod živeo i ginuo u vreme okupacije. Na jednoj konferenciji, kralja Petra i rad emigracije osudili su i smederevski ratni zarobljenici. Istovremeno, demonstracije su potvrdile poverenje novom vladaocu, odanost putu revolucije; skovana je i parola „Mi smo Titovi, Tito je naš“. Ljudi od uticaja u političkom životu koji su odbili da učestvuju u demonstracijama stavljeni su na spiskove narodnih neprijatelja i ostataka reakcije i u predstojećim događajima vlast se obračunavala sa njima.³

Opet pod pritiskom zapadnih državnika, kralj je bio prinuđen da popušta. Izabrano namesništvo poverilo je Josipu Brozu Titu mandat za sastav vlade. Od predstavnika NKOJ-a i predstavnika građanskih stranaka 7. marta 1945. obrazovana je Privremena vlada Demokratske Federativne Jugoslavije. Za predsednika vlade imenovan je Tito, a Komunističkoj partiji pripala su i sva ključna ministarstva. Na insistiranje Britanaca, kao predstavnik srpske građanske političke opcije, u vladu je ušao (i to kao potpredsednik) Milan Grol, predratni šef Demokratske stranke. AVNOJ je proširen i proglašen za privremenu Narodnu skupštinu. Ujedno je i za obračun sa

---

² Isto, 48, 53. Branislav Gligorijević, *Kralj Petar II Karađorđević (1923–1970), biografija*, Beograd 2011, 181.

³ Kosta Nikolić, *Tito govori što narod misli*, Beograd 2006, 80–82. Nebojša Jovanović, *Politički venac grada Smedereva i njegove okoline u 19. i 20. veku*, Smederevo 2002, 23. Sveštenika Tihomira Pantića iz Selevca mesne vlasti nameravale su da iskoriste tako da na Bogojavljenje, pri osvećivanju vode, održi i besedu seljacima. Dovodeći svoje ljude sa transparentima skup bi predstavili kao demonstracije protiv kralja, a na njemu bi bio fotografisan i sveštenik kako drži govor, čime bi se pojačao utisak u propagandi. Kada je Pantić to odbio, pokušali su da ga ubiju kao sabotera (Tihomir Pantić, *Dve decenije pod komunizmom*, Čikago 1965, 29–31).

neprijateljima revolucije uspostavljen pun institucionalni okvir.⁴ Put ka formalnom proglašenju Jugoslavije za republiku bio je otvoren. Pre toga je trebalo eliminisati tradicije parlamentarizma i višestranačja, koje su u Srbiji još uvek davale znake života. To je učinjeno preko Narodnog fronta. Jedinствени narodni front (NF) predstavljao je široku političku organizaciju, koja bi po viđenju vlasti okupljala sve napredne snage, stranke, pojedince. Obuhvatio je Narodnu seljačku stranku i Republikansku stranku, kao i frakcije Demokratske i Radikalne stranke. Stranke su ovim izgubile identitet, a članstvo im se utopilo u Narodni front, što je vodilo ka njihovom ubrzanom nestanku sa političke scene. U okviru Fronta delovale su i masovne organizacije: USAOJ (omladina), AFŽ (žene), radnički sindikati. Ono što je imalo drugačiji program od Narodnog fronta, komunistička vlast i njen „mač revolucije“ OZN-a označavale su kao reakcionarno, nazadno i neprijateljsko. To je bila sudbina Demokratske stranke, koja je, pošto nije ušla u jedinstveni front, najpre satanizovana sredstvima propagande. Demokrate i njihov predsednik napadani su kao izdajnici i špekulanti, ostaci snaga reakcije i kolaboracije, koji žele da točak istorije vrata unazad.⁵

Otpor na selu bio je uglavnom slomljen posle jesenjih čistki 1944. i mobilizacije omladine za front. „Neposećeni neprijateljski repovi“ ostali su u građanskim slojevima i među intelektualcima. U Smederevu su to u rano proleće 1945. po procenama OZN-e bili ostaci ljotićečkih organizacija, sveštenstvo i dezerteri.⁶ Kao predvodnik reakcije u gradu viđen je dr Živadin Somborac, a u taj krug bili su ubrajani i bivši sreski načelnik Aleksandar Dinić, prota Milan Blagojević, advokat i bivši poslanik Milivoje Perić, sveštenik Milan Milić. Smederevske demokrate su odbijale da istupaju i govore na mitinzima protiv kralja. Advokat Perić, već hapšen, po izlasku iz zatvora kritikovao je jugoslovensku vlast „na čijem su čelu tri Hrvata“. Hajka na njih usledila je, međutim, pošto su Perić i Milić uputili telegram podrške svom predsedniku Milanu Grolu, kada je 7. marta izabran za potpredsednika Privremene vlade DFJ, što je OZN-a okarakterisala kao neprijateljski čin.⁷

Kao najopasniji u ovom društvu označen je sveštenik Milić. On je 1938. dobio za parohiju Udovice, gde je uspeo da za kratko vreme sa svojim

---

⁴ B. Gligorijević, *n. d.*, 185–187.

⁵ M. Pavlović, *n. d.*, 96–98.

⁶ N. Jovanović, *n. d.*, 157.

⁷ Isto, 125, 149. U Smederevu je, među nekoliko „frontovaca“ koji su isključeni iz KPJ, bio i Mileta Jankićević, prvi predsednik mesnog odbora KPJ u gradu 1920, zbog čega je pre rata bio i hapšen. Na jednoj konferenciji 1945. istupio je sa stavom da „ne dozvoljava da se kritikuje srpski narod“ i optužio partijsko rukovodstvo sa Brozom na čelu za pogibelj mladih na Sremskom frontu. Zbog toga ga je OZN-a i hapsila, a i po izlasku iz zatvora bio je viđen kao „reakcionar i neprijatelj“ (N. Jovanović, *n. d.*, 58).

parohijanima podigne crkvu. Zatim je prešao u Smederevo. Posedovao je raskošan glas i kao pojac bio poznat u celoj eparhiji. Pre rata je pripadao Demokratskoj stranci, a 27. marta 1941. istakao se govorom u centru grada kojim je podržao puč. Kao takvog, Nemci su ga odmah po okupaciji okarakterisali kao anglofila, uhapsili i kratko zadržali u zatvoru. Za vreme okupacije nije se priklanjao ni jednoj od zaraćenih strana u građanskom ratu. Posle oslobođenja, bio je najmlađi i možda najslobodniji u krugu građana koji su osumnjičeni da se u Smederevu udružuju i rade na obaranju režima. Pošto je potpisao telegram podrške Milanu Grolu, obavesteni o tome od činovnika pošte, pripadnici OZN-e na čelu sa Mirkom Pandurovićem Lazom upali su mu u stan istog 16. marta, noću. Tražili su propagandni materijal Demokratske stranke koja (još) nije bila zabranjena i druge dokaze koji bi uputili na Milićevu zavereničku ulogu. Pošto nisu ništa pronašli otišli su, ali su se ubrzo vratili i sveštenika Milana Milića odveli od kuće, navodno na saslušanje u OZN-u. Ujutru je na kaldrmi Karađorđeve ulice ležao mrtav u lokvi krvi. Objašnjenje je bilo da je ubijen u bekstvu. Porodici je 17. marta stigao kratak dopis iz opunomoćstva OZN-e u Smederevu koje je potpisao Toma Topić: *Pošto se Milan Milić svojim gestom pokazao kao neprijatelj, to ne možemo dozvoliti, da se na grobu održavaju ma kakvi pomeni (opela) i skupovi. Isto tako zabranjeno je otkopavanje leša. Ako li se pak postupi suprotno ovom nalogu, bićete pozvani na odgovornost.*⁸ Brutalno ubistvo sveštenika radi kojeg niko nije pozvan na odgovornost, zastrašilo je smederevsku čaršiju i paralisalo svaku opozicionu aktivnost. Demokrati koji se nisu pokolebali uklonjeni su manje surovo i tiho. Tako su smederevski učitelji-supružnici Božidar Pavlović sa ženom Ankom i Vojin Vukadinović sa ženom Danicom jednostavno premešteni iz ovog kraja jer su podržavali Milana Grola. Već u maju, druge smederevske istaknute nacionaliste osudio je na vremenske kazne sud za prestupe protiv nacionalne časti. Svi osuđeni gubili su i biračko pravo.⁹

Ubistvo popa Milića i hapšenje mnogih drugih sveštenih lica u smederevskom kraju 1944–1945, međutim, nije bilo ujedno i udar vlasti na crkvu. Suprotno, insistiralo se na tome da se crkva ne ugrožava kao institucija, već se samo kažnjavaju njeni nevaljali pojedinci. Na Božić 1945. vojnici iz Palanke išli su sa konjima i saonicama na periferiju varoši da iseku badnjak. Ispred zgrade sreskog načelstva je, tradicionalno, zapaljena velika vatra, kao znak da se veliki hrišćanski praznik obeležava i u novim okolnostima. Narod se veselio uz ruske i partizanske pesme.¹⁰ Krajem istog meseca Sveti Sava je kao školska slava praznovan u školama širom okruga, na isti način

---

⁸ Isto, 102–103. *Smederevac*, oktobar 1994.

⁹ Isto, 23, 119.

¹⁰ Moma Vesić, *Nadmorska visina 107,07 m*, Beograd 2009, 95.

kako je to činjeno i pre rata. Mesne vlasti su poginulim partizanima davale pomene i parastose u crkvama, a nije bio redak slučaj da i neki od istaknutih boraca zovu sveštenike da im osvete vodicu i prerežu slavski kolač, istina nekada ukrašen petokrakom zvezdom. Spomenik podignut poginulim crvenoarmejcima u centru Lozovika je istovremeno i osveštan. U Drugovcu je 29. aprila služen godišnji pomen četničkim žrtvama koji se pretvorio u miting na kojem su govorili seoski sveštenik Petar Banovac i Dragoslav Draža Marković. Za rođendan Josipa Broza Tita, potonji Dan mladosti, sveštenici su 25. maja 1945. u hramu Svetog Preobraženja u Palanci održali blagodarenje kao što su to nekada činili za dan kraljevog rođenja, u prisustvu većeg broja „vernika“ i svih činovnika iz sreza. Jedan sveštenik održao je i besedu u čast maršala Tita. To što su slike Svetog Save u seoskim školama zamenjene slikama Lole Ribara, što je na slici Takovskog ustanka u jednoj školi krst na barjaku ustaničkog vođe crvenom bojom pretvoren u petokraku, izgledalo je kao da je reč tek o pojedinačnim incidentima na koje ukazuju zlonamerni.¹¹

Uprkos tome što komunistički režim u proleće 1945. odista nije imao opoziciju koja bi svoje snage mogla sa njim da odmeri na izborima, da su u to vreme snage JVuO i vojnički potučene na Drini, u partijskom rukovodstvu provejavala je bojazan da je Šumadija još uvek „četnička zemlja“. Stoga je bilo neophodno da se što češćim okupljanjima, mitinzima i masovnim akcijama neprestano manifestuje odanost novom rukovodstvu, a u isto vreme mase mobilišu, ideološki odrede i vezuju za akcije komunističke partije. Pred komandom grada u Smederevu 27. marta okupilo se više hiljada građana i seljaka, da obeleže godišnjicu datuma koji je Jugoslaviju uveo u rat sa nacizmom i fašizam, ali je svrstao i u redove država pobednica. Posle mitinga na kojem su govorili predstavnici političkih organa i OZN-e, u zanatskom domu organizovano je narodno veselje. Potpisivanje Ugovora o prijateljstvu, uzajamnoj pomoći i posleratnoj saradnji između SSSR-a i DFJ pratili su skupovi podrške u gradovima širom Srbije, pa tako i u srezovima oko Smedereva „narod je u celom okrugu spontano i srdačno pozdravio ugovor“. Masovni skupovi širom okruga zabeleženi su i prilikom proslave 1. maja, kojoj je prethodilo proglašenje „udarne nedelje“ za rad i obnovu.¹²

Da prikaže snagu i zemlji i svetu u nastupajućim prelomnim momentima, Josip Broz Tito odlučio je da uoči važnih godišnjica NOB-a krene u kampanju baš iz Šumadije. Kako piše Kosta Nikolić, *vođa je odlučio da poseti Šumadiju, da proverí svoju popularnost u centralnom delu 'srpstva', da ispita otporne snage onih koje je već uspeo da istorijski potisne*. Lokalne vlasti učinile su sve da doček maršala 17. juna ne bude tek spontano propa-

¹¹ T. Pantić, n. d., 27, 34–35. *Novi dani*, 6. maj i 5. avgust 1945.

¹² *Novi dani*, 15. april, 22. april, 29. april 1945.

ćen. Centralna manifestacija snage bila je vezana za Mladenovac, partizansku ratnu bazu. „Politika“ piše da se „čitava varoš slegla na trg“ u iščekivanju svog ratnog komandanta i novog državnika. Bio je ovo ujedno i skup Titovih pristalica iz celog okruga. Klicalo se maršalu, Jugoslaviji, narodnoj vlasti, bratstvu i jedinstvu, armiji „sa takvim oduševljenjem kakvo se u Mladenovcu ne pamti“.¹³ Tito nije izbegavao ni da prozbori o nacionalnim temama, štaviše govorio je odmereno i umešno. Propaganda je raspoloženje naroda iskoristila da pobedonosno sumira: *Dugo su mračnjaci kojima je srpsstvo stajalo na jeziku, a u grudima umesto srca čekmeče, dugo su klevetali Šumadiju. 'Šumadija je protiv Tita', šaputali su oni. 'Šumadija neće da zna za Tita, Šumadija neće da čuje za Tita'. Najzad, Tito se pojavio u srcu Šumadije. I mračnjaci su prestali šaputati. Svuda usput velike gomile naroda dočekivale su svoga maršala. (...) Žene su ga zasipale cvećem, deca su se kupila oko njega, kao oko starog druga, svi su hteli da vide Tita. 'Hoćemo Tita' klicao je narod Šumadije zato što je Tito oličenje beskompromisne borbe za slobodu, zato što je on oličenje borbe za punu narodnu samoupravu, za istinsku narodnu vlast.*¹⁴

Tito je u Mladenovcu 18. juna zapravo započeo svoju izbornu kampanju. Okupljenima se obratio sa „braćo i sestre, drugovi i drugarice“. Govorio je energično, ali za Šumadince čudnim dijalektom i na momente nerazumljivo.¹⁵ Na samom početku obraćanja, Tito je naveo suštinski razlog svoje posete Šumadiji – da odagna glasine da poraženi u građanskom ratu ovde i dalje imaju uporište: „našavši malo vremena da dođem u Šumadiju, mislio sam da ću ovdje možda naći lica koja nisu najveselija“ i „želio sam da vidim šta je istina od onih priča koje se šire po Beogradu o raspoloženju naroda u Srbiji“. Ove njegove reči prekidane su pokličima naroda protiv reakcije. Isticao je da su i on i njegovi saradnici spremni da prime svaku umesnu kritiku. Nije propustio da više puta oda priznanje žrtvama koje je srpski narod položio u borbi za slobodu, bratstvo i jedinstvo. Potom se osvrnuo na nepravedno zapostavljene tekovine Prvog svetskog rata: *Poslije Prvog svjetskog rata pričalo se o bitkama na Kajmakčalanu, o žrtvama na Solunskom frontu, o mnogim žrtvama koje su pale za slobodu i bolju budućnost srpskog naroda. Da, one su pale za bolju budućnost, ali ta bolja budućnost nije došla srpskom narodu. I, došlo je vreme da srpski narod uzme svoju sudbinu u svoje ruke. On ju je i uzeo, i to u toku ovog rata. Tek sada su oni koji su zamijenili*

---

¹³ K. Nikolić, *Tito*, 100–101.

¹⁴ Majka poginulog partizanskog prvoborca iz Lozovika sa nestrpljenjem je čekala Tita u Mladenovcu, da mu preda jastuk koji je vezla tokom okupacije da bi ga poklonila sinu koji je u međuvremenu poginuo. *Moj sin je bio s tobom, družo Tito. On se nije vratio. Primi to umesto njega – slobodu si nam doneo (Novi dani, 17. jun 1945).*

¹⁵ Izjava Živke Drobac, data autoru oktobra 2011. u Torontu. Živka Drobac, rođena Jakovljević iz Lozovika, tada se našla na Kosmaju sa grupom zatvorenika iz Velike Plane koje su vlasti takođe ovde dovele da čuju reči jugoslovenskog maršala.

borce što su ginuli u ratovima od 1915. do 1918. godine, tek sada su njihovi novi ratni drugovi dovršili djelo za koje su se borili ratnici na Solunskom frontu. Nastavio je sa još jačom nacionalnom retorikom, osuđujući kraljevski režim za zaborav srpskih žrtava: *Špekulisali su sa onim kostima, sa onom krvlju koja je prolivena na bojnim poljima Srbije i Makedonije i na Solunskom frontu. Mi nećemo da se više špekuliše sa krvlju našeg naroda. Neka narod sam upravlja sobom.*¹⁶

Unutrašnjeg neprijatelja je jasno ocrtao, ali je naglasio da će se i prema njemu naposletku poneti blago: *Ali, eto, staro se još trza, još hoće da napakosti, još hoće nekako da produži svoj život. A mi ćemo ga uništiti svojim konstruktivnim radom i stvaranjem boljih formi unutrašnjeg državnog uređenja, boljih odnosa među narodima. Na taj način unišćemo staro. Ne mislimo da ga uništavamo silom oružja, nego silom duha. Zahvalio se Sovjetskom Savezu za svu pomoć u borbi i obavestio narod da je sa njima sklopio ugovor o saradnji, ali da on nije delo diplomata, već da je „sazrio u srcima naših naroda i zato je nerazrušiv“. *Seljaci, radnici i poštena inteligencija, to su tri najvažnija faktora u našoj zemlji, koji su garancija da mi možemo izgraditi našu zemlju. Ni jedan od ta tri faktora ne sme biti favoriziran, ni jedan više od drugoga, nego podjednako. Ipak, najveće priznanje za pobedu odavao je seljaštvu. Poput najboljih srpskih državnika 19. veka, komunisti su tu samo da bi služili narodu, a ne da bi njime upravljali. Na prevari ni jedna vlast ne može dugo vremena živjeti. Ona prije ili kasnije mora da ode, a mi ne želimo da odemo, jer takva je volja i potreba naroda. Ne zato što je nama lijepo i što mi to hoćemo, nego zato što tako mora biti, jer je to u interesu naroda. Oni koji su protiv vlasti i kritikuju je, zlonamerno joj tražeći greške nisu ništa drugo do špekulanti: Takav špekulant nije samo neprijatelj vlasti, nego čitavog naroda. On nije naš neprijatelj, nego je vaš neprijatelj. Bliže se izbori koji će pokazati volju naroda, od koje maršal ne strepi. Draga braćo Srbi, u doglednoj budućnosti rješavaće se konačno sudbina naše zemlje, unutrašnjeg jedinstva, i onda ćete opet moći reći svoju volju. Ali, to ne znači da ćete je reći jednom zauvijek. Došlo je vrijeme da oni koji upravljaju narodom nisu 'pomazanici božji', nego ljudi koje narod postavlja i može da ih smijeni kad to hoće. Na kraju, narod je dugo odobravao reći novog vođe i klica: „Šumadija hoće Tita“.*¹⁷*

*

Komunisti su negirali vrednosti i tradicije parlamentarne demokratije i višestranačja koje su postojale u Kraljevini Jugoslaviji, sa posebnim uporištem i korenom u Srbiji. Oni su se po sovjetskom modelu oslonili na jednopartijsku diktaturu. Proklamovana je „narodna demokratija“, kao

¹⁶ *Novi dani*, 17. jun 1945.

¹⁷ Isto.

demokratija višeg tipa – „to je demokratija za narod, ali ne i za narodne neprijatelje i izdajnike“. Ko je, pak, neprijatelj naroda, odlučivala je isključivo komunistička partija.¹⁸ U lokalnim sredinama, „apostoli“ te demokratije bili su to često samo onde gde bi to njima išlo u korist. O organizaciji SKOJ-a u Selevcu pisao je lokalni sveštenik Tihomir Pantić, premda njegov opis pored ideološkog nosi i generacijski sukob: *Nabavili su radio (oduzet od 'gospode'), namestili su ga u čitaonicu, doneli šah i tu po čitav dan provodili vreme, ponašajući se važno, vodeći nekakve 'konspirativne' razgovore, pljuckali svuda namrštena lica, i uza svaku treću reč psovali Boga i Božju majku. Mladi, bez životnog iskustva, bez očvrslag morala – oni su bili slepo spremni na sve. Njima se sve činilo da je pravično što bi komunistička vlast zahtevala. Posle nekoliko brošura i članaka, oni su znali sve. Sećam se jednog razgovora kome sam slučajno bio prisutan. Jedan nekomunista obraća se Leki, skojevcu: 'Ti, Leko, kažeš kako nema Boga; a ko, bre, grmi kad nema Boga? Znam ti ćeš da kažeš: 'Planeta'. Leka ga pogleda s visine, pljucnu na stranu po običaju, iskrivi prezrivo usta, pa reče: 'Planeta, dabome'. U rukama takvih bio je život čoveka, njegova imovina, cela njegova sudbina.*¹⁹ Slabosti su bili svesni i sami komunisti. O tome govori i zapisnik sa sastanka SK KPJ za Jasenički srez: *Najslabije su organizacije u Rataru, Saranovu, Rabrovcu i Bašinu. U Rabrovcu i Rataru ima u organizaciji četničkih elemenata, a i sami sekretari su tipovi koje treba odmah menjati.* U nekim selima, po istom izvoru, predsednici MNO više su boravili u kafani nego u odboru. Zbog nemara i neaktivnosti, u septembru su smenjeni predsednik MNO u Baničini i sekretari u Mramorcu i Rabrovcu. Za primer drugima, upućeni su i u zatvor, na po 10–20 dana. Na sastancima komiteta u Smederevu razmatran je i rad organa OZN-e. Zaključak je bio da su mnogi njihovi kadrovi „slabi i nesposobni za dalje uzdizanje“.²⁰

Pred odlučujuće odmeravanje snaga sa takozvanom reakcijom, međutim, i takvi su bili više nego potrebni. Štaviše, za njih nikakav drugi autoritet osim partije nije postojao; njoj su se podnosili svi računi, njena zapovest izvršavala se bespogovorno. Ako je to partija zahtevala, svako ko je označen kao neprijatelj bio je gonjen, zastrašivan, ubijan. Takav rezon manifestovao se u proleće 1945. nad neprijateljima kroz nov talas terora. Po selima je bilo zabranjeno udruživanje i okupljanje van Narodnog fronta. Krajem jula održavani su izbori za delegate NF u okviru svih mesnih odbora u smederevskom kraju. Izbori su sprovedeni brzo i uspešno, bez odstupanja od linije koju je zauzela komunistička partija. Progon Grolovih demokrata se nastavljao, kako su se bližili izbori za Ustavotvornu skupštinu, zakazani

¹⁸ Kosta Nikolić, *Srbija u Titovoj Jugoslaviji (1941–1980)*, Beograd 2011, 180–181.

¹⁹ T. Pantić, *n. d.*, 23.

²⁰ Milija Đorđević, *Domovinski priznak*, knjiga II, Mladenovac 2011, 89. N. Jovanović, *n. d.*, 157. *Novi dani*, 7. oktobar 1945.

za 11. novembar 1945. Glasilo Demokratske stranke *Demokratija* javno je paljeno, simbolišući tako i zatiranje svake misli koja odstupala od revolucionarne dogme. Gonjeni su i njeni kolporter. U Velikoj Plani je jedan mladić, Beograđanin koji je rasturao novine na železničkoj stanici, pretučen usred dana. Na železničkoj stanici u Glibovcu dvojica istaknutih omladinskih aktivista pucali su na sumnjivog im studenta Dragoslava Živkovića, kada su primetili da nosi *Demokratiju*. Od posledica teškog ranjavanja nije se oporavio do kraja života. Budući da se radilo o poznatim lokalnim „žestokim momcima“ aktivno uključenim u agitaciju za Narodni front, slučaj je zataškan tako što je policija utvrdila da su na Živkovića pucali odmetnici. Ovi i drugi slični slučajevi učinili su da distribucija *Demokratije* u smederevskom kraju ubrzo bude obustavljena.²¹

Brojni drugi slučajevi nasilja i zastrašivanja spadali su za komuniste u deo predizborne kampanje. Samo pred Vojnim sudom Beogradskog područja tokom 1945. osuđeno je na vremenske kazne zbog verbalnog delikta („psovanje Tita“, „propaganda protiv NOP-a“, „pronošenje lažnih vesti sa fronta“) 20 seljaka iz Jaseničkog i Velikooraskog sreza. Pred civilnim sudovima taj broj bio je višestruko veći, a svi osuđeni su brisani iz biračkih spiskova. Po selima je trajao linč svih onih koji su se osmelili da na bilo koji način zaplivaju uz maticu. U Selevcu su teško pretučeni student Žika Avramović, domaćin Dragoljub Novaković i još nekoliko seljaka. U Starom Selu, uporištu ravnogoraca u vreme rata, drastični potezi morali su da zauvek učutkaju one koji dižu glas protiv tekovina borbe i revolucije. Mirko Radonjić, sin Milutina Radonjića, predratnog predsednika odbora Demokratske stranke u Starom Selu, radio je kao otpravnik vozova u Beogradu. Jedne večeri, kad je sišao sa voza u selu, sačekala ga je grupa naoružanih seoskih milicionera i po kratkom postupku ga streljala. Bio je optužen da je cepao plakate Narodnog fronta, ali je glavni motiv ubistva bila seoska netrpeljivost i pokušaj da se zaplaši antikomunističko biračko telo. Radonjić je ubijen 19. septembra 1945, tri nedelje pred izbore za Ustavotvornu skupštinu i dan pre nego što je vrh Demokratske stranke sa ostacima građanske opozicije doneo odluku da u nedostatku političkih sloboda ne učestvuje u izborima.²²

Prvi put od jeseni 1944. na terenu je zabeležen i ozbiljniji otpor komunističkim vlastima. Po selima su se tu i tamo javljali ilegalni nacionalni komiteti i omladinske grupe, koje su komunisti predstavljali (možda i videli) kao mnogo veću opasnost nego što su to oni zaista bili. Po procenama

---

²¹ Izjava Lazara Šulkića, data autoru oktobra 2007. u Velikoj Plani. Izjava Radomira Živkovića, data autoru u Smederevskoj Palanci novembra 2005.

²² T. Pantić, *n. d.*, 46. Izjave Vojislava Kojadinovića i Radiše Vulijanca, date autoru oktobra 2007. u Starom Selu; MKU Starog Sela.

frontovskih aktivista, opozicionari su se i javno okupljali oko starih demokrata: knjižara Milosava Stankovića i dvojice advokata – Milana Simića i Radula Čogurića u Palanci, bivšeg poslanika Milivoja Perića u Smederevu, oko seljaka Pavla Pantića u Skobalju, te bivšeg predsednika opštine Tihomira-Tiće Ivkovića i Dragoslava Ilića u Kolarima.²³ U noći 5/6. septembra mnoge tačke u Srbiji bile su obasjane zapaljenim vatrama u čast proslave kraljevog rođendana, kao što je to bio slučaj i u vreme okupacije. U smederevskoj gimnaziji pocepane su frontovske parole i slike maršala Tita, suprotno, po hodnicima su ispisivane parole koje su veličale kralja. Zbog toga je direktor gimnazije Radenko Savić 15. oktobra smenjen sa dužnosti. Nasledio ga je profesor Leonardo Kosović, poreklom Hrvat-Bokelj, koji je rat proveo u ropstvu, a po povratku u zemlju ispoljio punu lojalnost partiji i u gimnaziji sproveo oštre disciplinske mere.²⁴ Pale su i prve žrtve osvete monarhista. Stevo Bajagić, oficir OZN-e pa sekretar Gradskog komiteta KPJ u Smederevu, jedan od najuticajnijih ljudi u gradu u periodu posle oslobođenja, ubijen je pod nedovoljno rasvetljenim okolnostima u okolini Topole. Navodno ga je, kada se vraćao sa sastanka, iz zasede ubio neki od preostalih četničkih odmetnika. Zatim je 15. oktobra u u Dobrom Dolu ubijen iz puške sekretar partijske organizacije Milutin Megić. Potom su ga mrtvog izboli nožem. Ni njegov ubica nije pronađen, ali se sumnjalo da su ubistvo počinili seljaci naklonjeni četnicima, koje je Megić ranije proganjao. Krajem oktobra u okrug su se probile i četničke gerilske grupe, ali izuzev što bi ponegde ispisali parole, pocepali plakate NF-a ili rasturili igranku, oni nisu uspeli da ostvare veći uticaj na tok i ishod izbora.²⁵

Iz biračkih spiskova već su bili izbrisani svi oni likvidirani u jesenjim čistkama 1944, odbegli sa neprijateljskim formacijama ili utamničeni u sledećih godinu dana kojima je oduzeta nacionalna čast, sva razvlašćena buržoazija koja je „privredno podupirala okupatora“ – rečju svi oni koji bi svojim uticajem mogli da utiču na konačnu izbornu volju građana. Potom su uklonjeni i oni koji su pripadali široko definisanom spisku organizacija koje su vlasti okvalifikovale kao neprijateljske. Na istom spisku našli su se ŽROS – ženska ravnogorska omladina saniteta i ustaške vojne formacije.²⁶

---

²³ *Novi dani*, 23. septembar 1945.

²⁴ N. Jovanović, *n. d.*, 139. Prema sećanju učenika gimnazije Radomira Živanovića, pored Kosovićeve kancelarije profesori su prolazili sa strepnjom. Umeo je da istuče učenike, a čim bi neki od njih došao u školu neočištan – slao ga je brici. Zabranjivao im je i da obeležavaju verske praznike, a pošto je Živanović prekršio ovu zabranu i otišao kod dede na selo za Božić, kažnjen je ukorom pred isključenje iz gimnazije (*Nezavisne varoške novine palanačke*, 1. jun 2012).

²⁵ Arhiv Srbije (AS), fond Bezbednosno-informativne agencije (BIA), zbirka 1, fascikla 42, *Banditizam*. N. Jovanović, *n. d.*, 13.

²⁶ M. Pavlović, *n. d.*, 159–164.

Kako je sve to izgledalo u praksi, ilustruje sednica MNO u Ratarima, održana 23. avgusta 1945, gde je pored razmatranja tekućih pitanja oduzeto pravo glasa za 44 Rataraca. To su bili uglavnom roditelji i rođaci četnika i predstavnici nekadašnje vlasti. Zanimljivo je da je Bogoljubu Đuriću pravo glasa oduzeto jer je javno govorio za partizanke da su to „žene koje su u rat otišle radi mangupacije“, te da je Borisavu Sekuliću isto pravo uskraćeno jer je, pošto mu je sin poginuo, govorio kako je Sremski front napravljen kako bi izginulo što više Srba. Mesni narodni odbor i Narodni front Palanke sazvali su 2. septembra zbor „gde je narod sam rešio ko nema pravo da glasa i da bude glasan“. Prilikom predlaganja lica, kojima treba oduzeti pravo glasa, zbor je bio jedinstven i za pojedince čuli su se povici: 'Na sud!'. Posle zbora pristalice NF prošetali su glavnom ulicom uz pokliče podrške narodnoj vlasti. Broj lica kojima je biračko pravo oduzeto u završnoj fazi bilo je zanemarljivo u odnosu na ukupan broj birača (u Srbiji je taj broj nije prelazio 3–4%), ali se radilo o ljudima koji su imali veći politički uticaj i tako eventualno mogli da za suprotnu stranu privuku veći broj glasova.²⁷

S druge strane, prvi put u Jugoslaviji biračko pravo dobile su i žene, čime je njihovom učešću u ratu i posleratnoj obnovi data puna satisfakcija. Glasilo Narodnog fronta Beogradskog okruga piše: *Čuje se skoro svakog dana da je ovo ili ono selo imalo na konferenciji 150 ili 200 žena. Naročito se u tom pogledu ističu borbena sela, koja su za vreme okupacije podnosila sve teškoće koje im je nanosio okupator i njegove verne sluge. (...) U malom selu Suvodolu na zboru je bio veći broj žena nego muškaraca. Na konferenciju su dolazile stare žene, podupirući se štapom. Videlo se odmah da ih ima dosta bosih. Jedna žena na konferenciji iznosi teško stanje i na kraju naglašava: 'Četiri godine išla sam bosa – ići ću još dve godine, ali me neće niko skrenuti s pravog puta'*. I žene su doprinosile da se stvori specifična klima na terenu, kao da rat još uvek nije završen: *Žene Lipa i Drugovca ostale su i dalje one prave partizanke, mogu se videti u svako doba noći kako, s puškom u ruci, šetaju preko sela, pazeći na svakom koraku da se niko ne bi uvukao u selo. Pravo da biraju i budu birani, za razliku od predratne prakse, dobila su i vojna lica – borci Jugoslovenske armije, ali i osobe mlađe od 18 godina ukoliko su bili borci NOV. Nesumnjivo, bile su to demokratske tekovine koje su udvostručile broj birača u odnosu na Kraljevinu Jugoslaviju.*²⁸

Narodni front je bio okvir za stvaranje političkog jedinstva naroda i kao takav na izborima koji su sledili imao je glavnu ulogu. Takva poruka bila je poslata i zemlji i silama koje su se interesovale za ishod izbora u Jugoslaviji. Strategija KPJ bila je sačinjena tako da se lista sa imenom partije

---

²⁷ M. Đorđević, *Priznak*, 101–103; *Novi dani*, 2. septembar 1945. U Jaseničkom sre-
du upisano je 33.232 birača, a iz biračkih spiskova izbrisano je 327 birača.

²⁸ M. Pavlović, *n. d.*, 157–158; *Novi dani*, 4. novembar 1945.

formalno ne pojavljuje na izborima, već umesto nje lista Narodnog fronta koja okuplja „sve slobodoljubive i napredne elemente u društvu“, a koja bi zapravo bila pod punom kontrolom komunista i koji bi i unutar nje imali dominantnu ulogu. Dragoslav Draža Marković, nekadašnji sekretar Okružnog komiteta KPJ za Beogradski okrug, a sada rukovodilac čitave kampanje Narodnog fronta u okrugu, javno je postavljao pitanje: *Ko je ostao van fronta? Ima li uopšte koga van fronta? Jasno, ima. Ima još nedotučenih ostataka fašizma, ima još četničkih ostataka. I dok je njih biće i onih koji se, danas, osećaju pobuđenim da rovarći van fronta brane 'čistu' demokratiju.*²⁹

Sa suženim mogućnostima da se uopšte obrate biračima, opozicione grupacije nisu postale organizovana opozicija. Zvanično opozicije nije ni bilo jer nije učestvovala u kampanji, ali je propaganda komunista dobrim delom bila okrenuta protiv nje. Na velikom zboru građana koje je NF organizovao u Smederevu 2. septembra, govorili su dr Milorad Stanojević kao predstavnik civilnih i potpukovnik Milan Basta, komandant 51. vojvođanske divizije JA kao predstavnik vojnih vlasti. Stanojević je pozdravio demokratski izbori zakona. Basta je isticao: *Isto tako kako smo se znali boriti i skršiti nemačku ratnu mašinu, isto tako znaćemo se boriti sada protiv svih onih koji se danas kriju pod firmom 'Demokratije', (...) protiv Grola i njegovih pristalica koje su isto što i Lukačević i Keserović [četnički komandanti u to vreme javno osuđeni na smrt i streljani].*³⁰ Na opoziciju se na naslovnoj strani režimskog propagandnog lista *Novi dani* 16. septembra obrušila i Božidarka Damnjanović Kika. Za nju je opozicija komunistima bila ništa drugo do „udruživanje fašističkih ostataka“ a sva njena borba zasnivala bi se na pokušaju „da povrate ono što je za njih za navek izgubljeno, da se narodu otme vlast iz ruku“. U sledećem broju, napad je na naslovnici ponovio i njen suprug Draža Marković. On je najpre uz klevete javno prozvao „istaknute izdajnike“ iz svih srezova Beogradskog okruga, svesno stvarajući podlogu i atmosferu za njihov linč. Zatim je pozvao sve građane da izađu na izbore, čime idu „u konačnu bitku za uklanjanje svih onih koji stoje na putu izgradnje i obnove“.³¹

Komunisti su među demokratama, još pre nego što su se ovi odlučili da apstiniraju izbore, izazivali rascepe pomažući sebi lojalne kadrove. Tako su stvarali frakcije koje su oslabile opoziciju. Na sednici sreskog NF-a u Palanci, nekolicina predratnih demokrata, sada uključenih u rad i kampanju fronta, 26. avgusta „su oduzeli pravo Grolu da govori u njihovo ime“. Isto su učinile i neformalne grupe demokrata u Gročanskom i Kosmajskom srezu, koje su ukazale poverenje Draži Markoviću. Frakcija Demokratske

---

²⁹ M. Pavlović, *n. d.*, 205; *Novi dani*, 23. septembar 1945.

³⁰ *Novi dani*, 9. septembar 1945.

³¹ Isto, 16. septembar i 23. septembar 1945.

stranke u Smederevu, na čelu sa geometrom Jovanom Marićem, bivšim sekretarom Dunavske banovine od pre rata povezanog sa komunistima, sastala se 20. septembra sa Dražom Markovićem i obavestila javnost da „ostaju do kraja u Narodnom frontu“. Marić je najavio i kandidaturu na predstojećim izborima odvojeno od liste Grola.³² Po svemu sudeći, lično Marković je imao velikog udela u nastalim rascepima među demokratama. Oni malobrojni nepokolebani bili su na udaru, pa je tako u Palanci 27. oktobra ubijen Branko Đorđević, bivši član KPJ, a u Starom Selu Vladislav Cvetković Dinić, koji je u kafanskoj svađi ošamario jednog komunistu nakon čega su ga seoski aktivisti sačekali i ubili motkama 4. novembra.³³

U oktobru su intenzivirani partijski sastanci, a sve češće su uoči dolazećih izbora sazivani i zborovi i mitinzi. To je bilo povezano i sa činjenicom da se navršilo godinu dana od ratne pobeđe i oslobođenja okruga od okupatorske i kvislinške vlasti. Na skupovima je stvarana atmosfera da je ostvarena vojna pobeđa, ali da će se sve blagodeti slobode ispuniti tek pobeđom na izborima. Posle tog datuma nastaje prekretnica i novo doba u kojem će sve do tada izboreno dobiti punoću. Miting u Palanci 10. oktobra, povodom godišnjice oslobođenja ovog kraja, okupio je više hiljada ljudi. Gosti i govornici bili su poslanički kandidat Božidarka Damnjanović Kika i potpredsednik privremene Narodne skupštine Moša Pijade. Zbor je otvoren uz zvuke nove himne. U „četničkom kraju“ trebalo je istaći da su svi protivnici režima Grolovci, svi Grolovci monarhisti, a svi monarhisti – četnici. Vladavina ravnogoraca posmatrana je kao vladavina kame, a „četništvo“ poistovećeno sa najgorim primitivizmom i šovinizmom. Identifikovanjem sa njima, koji su već dehumanizovani, i građanska opoziciona opcija je žigosana i naposljetku i sama načinjena društveno neprihvatljivom. Zato je bilo neophodno i da baš u Jasenici Moša Pijade uzvikne parolu: „Reakcija i izdajnici borili su se za kralja, ali protiv otadžbine“. U naredne dve nedelje Kika je još dva puta obišla varoš.³⁴

O godišnjici oslobođenja održan je 14. oktobra i veliki miting u Smederevu. Grad je izgledao svečano, a centralne ulice bile su zakrčene ljudima

³² Isto, 2. septembar i 23. septembar 1945.

³³ MKU Smederevske Palanke i Starog Sela, izjava Radiše Vulijanca data autoru oktobra 2007. u Starom Selu. Ubistava političkih (i potencijalnih) protivnika bilo je širom okruga. U Umčarima, selu u Gročanskom srezu koje se nalazi i blizu Smedereva, miting Narodnog fronta održan je 6. oktobra 1945. Okupljenim seljacima govorili su istaknuti partijski funkcioneri, na čelu sa Dragoslavom-Dražom Markovićem. Na zboru se nije pojavio seoski učitelj Svetozar M. Dušić, koji se nedavno, oboleo, vratio iz zarobljeništva – logora. Prema sećanjima njegove ćerke, baš taj čin, protumačen kao učiteljev bojkot novih vlasti, kao i ranija netrpeljivost sa porodicom Marković, učinila je da ga već sledeće noći u njegovom dvorištu „omladinci“ ubiju motkama (Živka S. Dušić, *Umčari*, Beograd 2009, 159–163).

³⁴ *Novi dani*, 14. oktobar 1945.

koji su pristigli iz okolnih sela. Nad masom je dominirao transparent „Republika – demokratija, monarhija – anarhija“. Gosti Smedereva bili su savezni ministar Sreten Vukosavljević i predstavnica NF Spasenija-Cana Babović. Svečanost je započela sviranjem sirena i zvonjavom crkvenih zvonova. Kod škole na Carini otkriven je spomenik poginulim crvenoarmejcima. Sledio je svečani defile vojske i frontovskih organizacija do centra grada. Okupljenima su se sa bine obraćali oficiri Crvene armije, Jugoslovenske armije, predstavnici Narodnog fronta i njegovi poslanički kandidati. Slali su poruke o novom dobu koje sledi posle izbora, ali opet nisu propustili da pomenu i to da će rezultat izbora biti i konačna pobjeda nad izdajnicima koji čine poslednje trzaje. Božidarka Damnjanović Kika je i ovde koristila oštru retoriku po kojoj je bila poznata, zaključujući da apstinencija predstojećih izbora znači zločin prema narodu. To se posebno odnosilo na žene u crnom: „Svaka majka koja ne glasa pljuje na grob svoga deteta“. Po održanom mitingu usledile su vežbe dečije organizacije – pionira, pa nastupi seoskih folklornih grupa. Uveče je za odabrane zvanice priređena svečana akademija. Na centralnom gradskom trgu, koji je nazvan trgov Crvene armije, 13. i 14. oktobra igralo se i pevalo do duboko u noć. Okupljene je posebno uveseljavao vatromet.³⁵ Gotovo da nije bilo ni sela, fabrike ili ustanove u kojoj nisu priređivane manifestacije Narodnog fronta. Agitacijom je bio obuhvaćen sav narod. Biti po strani ili se javno deklarirati za opoziciju – bilo je gotovo nemoguće.³⁶

Pomen nemačkim žrtvama 21. oktobra u Starom i Novom Selu pretvorio se u miting. Major Vita Cvetković „naglasio je da su za žrtve kaznene ekspedicije krivi koliko Nemci toliko i domaći izdajnici“. I poslanički kandidat Voja Jeremić i ostali govornici u prvi plan su stavili priču o izdajnicima i „truloj jugoslovenskoj monarhiji“. U Palanci je 4. novembra održan završni miting NF-a, koji je po pisanju štampe okupio 15.000 ljudi. Draža Marković im je održao zapaljiv govor. Na kraju je upoređio dilemu o izlasku na izbore 1945. sa Kosovskom dilemom iz 1389: *Kao što su naši stari pozivali u boj na Kosovo 'Ko ne dođe u boj na Kosovo od ruke mu ništa ne rodilo', – tako se i danas naš narod poziva, tako je izostanak sa izbora i danas izdaja*. Slične poruke poslate su pet dana kasnije i sa zborna u Smederevu, kojem je takođe prisustvovalo oko 15.000 ljudi, a „selo i grad združeni davali su snažnu sliku“. Miting u Velikoj Plani okupio je oko 4.000 ljudi.³⁷ Komunistička partija

---

³⁵ Isto, 21. oktobar 1945.

³⁶ M. Pavlović, *n. d.*, 290.

³⁷ Slične poruke poslao je iz Mladenovca i nosilac okružne liste NF-a generaljant Sreten Žujović Crni: *Pet stotina godina težio je srpski narod da osveti Kosovo. Do danas, od osвете Kosova, on nema veće obaveze nego da se obračuna sa izdajnicima koji su pokušali da na srpski narod bace ljagu* (*Novi dani*, 14. i 28. oktobar, 11. novembar 1945).

držala je sve konce u rukama do samog kraja. I navodno objektivne, tek formirane izborne komisije, bile su pod kontrolom OZN-e. Kandidati za narodne poslanike sa liste NF-a bili su provereni kadrovi partije: za Jasenički srez – Božidarka Damnjanović Kika, legendarni simbol partizanke koja je ratovala na kapiji Beograda, za Podunavski srez – Ivan Stefanović Srba, kapetan JA i ratni komandant Kosmajskog odreda, za Velikooraški srez – Voja Jeremić, imućni seljak iz Velike Plane, koji je 1944. otvoreno stao na stranu komunista i po oslobođenju postao prvi čovek vlasti u srezu. Predstojeći slobodni izbori odvijali su se, zapravo, bez prave slobode izbora.

Jedanaesti novembar 1945. dočekan je među komunistima kao „dan D“ – plebiscit „za Tita ili za kralja“. Birališta su od ujutru bila otvorena. Štampa je o danu izbora pisala svečanim tonom: gradovi su osvanuli okićeni, u njima se unapred slavilo, sviralo i pevalo, a na glasačka mesta organizovano su stizale povorke i čekalo se u redovima da bi se glasalo. Tako je bilo u Smederevu, ali su slični idealistični izveštaji stizali i iz drugih mesta. U Markovcu je među prvima na glasanje došao domaćin Danilo Popović sa 17 svojih članova porodice, a njihovo opredeljenje znalo se – „svi za Tita“, nosioca savezne liste Narodnog fronta. Upečatljivi opisi dolazili su i iz drugih sela: *Novo Selo je oživelo. Svi jedva čekaju da dođu na red, da bace kuglicu i tako oduže svoj dug prema narodu. Nije izostala ni stara Saveta Jolkić, iako ima već 101 godinu. Oslanjajući se na dva štapa, uzima drhtavom rukom kuglicu i prilazeći glasačkoj kutiji kaže: 'Srećna sam što sam doživela slobodu koju su nam naši borci doneli. I moja dva unuka su se za nju borila i ja ću za nju da glasam'*. Frontovska izborna kutija bila je prigodno ukrašena, uz nju su neretko stajale slike jugoslovenskog maršala. Za one koji nisu želeli da glasaju ni za jednog sreskog kandidata, predviđena je kutija bez liste, tzv. „čorava kutija“ ili „kraljeva kutija“. Njeno dno nije bilo obloženo, pa je neobično zvečala, da javno upozori na one koji su se pored svih opomena usudili da u nju ubace kuglicu i tako ne podrže listu NF-a.³⁸

Slika koju su komunisti puštali u javnost 11. novembra uistinu nije bila tako idilična. U mestima gde je izlaznost tokom prepodneva bila slabija, uključila se i OZN-a. Uprkos zakonskim ograničenjima zašli su po kućama i uz pretnje i zastrašivanje izvodili ljude na glasanje. Tada više nije bilo ni dileme za koju će listu ti ljudi glasati. Za one iz udaljenijih krajeva obezbedili su i vozila. Opet, *prilikom glasanja bilo je mnogo komičnih slučajeva. Mnoge stare i neuke žene nisu uopšte shvatale tehniku glasanja: dobile bi kuglicu, zavukle ruku u svaku kutiju, i zatim bi kuglicu vratile natrag onima od koga su je i dobile.*³⁹ Presipanje kuglica i „friziranje“ izbornih rezultata bili su po

---

³⁸ Isto, 25. novembar 1945. Srđan Cvetković, *Između srpa i čekića, represija u Srbiji 1944–1953*, Beograd 2006, 324.

³⁹ T. Pantić, *n. d.*, 47–48.

rečima Momčila Pavlovića opšta karakteristika izbora. To se prema sećanjima savremenika dešavalo i na izbornim mestima u smederevskom kraju; oni govore da je u Ratarima i Glibovcu u Jaseničkom srezu (možda i u još nekim selima) prosto došlo do zamene – presipanja kuglica iz jedne kutije u drugu, jer je „ćorava“ dobila značajno veći broj glasova od frontovske. Kontrole koja bi ih u tome sprečila nije bilo.⁴⁰ Ipak, nepravilnosti tokom izbornog postupka nisu umanjile pobedu Narodnog fronta, niti su odredile krajnji ishod izbora. Na kraju dana, po prebrojavanju glasova, komunisti su slavili.

Rezultati su bili sledeći: u Podunavskom srezu bilo je upisano 33.754 birača, od čega je glasalo 28.256 (83,7%). Od tog broja, za poslaničkog kandidata Ivana Stefanovića Srbu glasalo je 18.506 birača. Za kutiju bez liste – „ćoravu kutiju“ koja je predstavljala opoziciju glasalo je 3.755 – 13,3% od ukupnog broja izašlih. U Jaseničkom srezu je od 33.476 upisanih birača glasalo njih 25.411 čime je izlaznost bila vidno niža – 75,9%. Njih 16.433 glasalo je za kandidata NF-a Božidarku Damnjanović Kiku, a za kutiju bez liste glasalo je 2.086 birača, što je bilo 8,2% od ukupnog broja izašlih. U Velikooroškom srezu upisano je 29.002 birača, a glasalo 23.920. Time je izlaznost iznosila 82,4%. Za poslaničkog kandidata Voju Jeremića glasalo je 16.598 birača. Kutija bez liste dobila je 2.781 glas ili 11,6%. Troje kandidata (Stefanović, Jeremić, B. D. Kika) izabrani su za narodne poslanike.⁴¹ Ako bi sabrali broj apstinenata sa glasačima opozicije u smederevskom kraju, rezultat bi iznosio u proseku oko 30% u svakom srezu. Uprkos ubedljivo

---

⁴⁰ Upečatljivo je iskustvo Dušana Milanovića iz Rataru, koji je odmah po oslobođenju uhapšen jer je u ratu pripadao JVuO: *Šta dalje biva. Puštaju oni mene iz UDB-e kući pod uslovom da budem njen saradnik. Da izveštavam šta ko radi i ko govori protivne reči u Rataru. Sifra 'Brale'. Treba da potkazujem seljake, bre! (...) I tako prolaze dani: ponedeljak, utornik, sreda... Približava se subota kad treba da odnesem izveštaj. Ja u selu slušam ko šta govori, ono svi psuju novu vlast, psuju partiju i Tita, čekaju kralja i Engleze. Treba da upišem dvesta ljudi! To je, prvo i prvo, prljavo i podlo delo – potkazivanje, pa ako nekog i u zatvor oteraju da budem grešan. Rastrzan dilemama, Milanović prijavi sopstvenog oca, da se ni o koga ne ogreši i računajući da bi otac najpre mogao da ga razume i oprosti mu. Nekako su ga oslobodili odgovornosti, a da mu nisu uhapsili ni oca. Međutim, reaktiviran je uoči izbora. Odrediše mene da idem u agitaciju za glasanje. To, razumeš, bilo da mora iz svake kuće, svaki punoletan da dođe da glasa – bio zdrav ili bolestan. A mene iz zatvora bili pustili nekako uoči glasanja. I kazali mi: ako neko ne glasa iz tvoga petoga reona, ondak da se ponovo vratim u zatvor. Narod me stvarno voleo, ja sam bio sa svima dobar, izlazili da glasaju. A bio jedan deda, neki Živan Radović, on je bio liberal, obrenovićevac, što se kaže, i taj nikad nije glasao nikog. Ja kažem: Da glasaš! On kaže: Neću! Ja mu onda otvoreno kažem: Deda, ja te molim da glasaš, mene će da vrate u zatvor. Ponovo... Kad je ujutru bilo, nedelja, deda Živan došao da glasa. Ja sam tu kod kutije, a tu i Ostoja iz UDB-e, došao u civilnom odelu, niko ne zna ni ko je ni šta je on. Pita njega Ostoja: 'Stari, jesi l' glasao?' – 'Ovaj me naterao', veli. Kaže: 'Ako ne glasam da će ponovo da ga vrate u UDB-u'. Ostoja se samo nasmeja. Ali nije se smejaio kad smo otvorili kutije: 'ćorava kutija' puna, ona njina, komunistička, samo zadnilo. Onda mi preručimo sve iz one 'ćorave'. Sastaviše zapisnik i ja potpišem (Milija Đorđević, *Sporredovanje bespobedno*, Mladenovac 2010, 153).*

⁴¹ *Novi dani*, 15. novembar 1945.

trijumfu Narodnog fronta i komunista, uz sve nepravilnosti i bez opozicije, uz terorom stvorenu atmosferu straha ili agitacijom prinuđene na izbor dobra ili zla, taj broj od gotovo trećine birača koji ih na izborima 11. novembra 1945. nisu podržali, nije bio zanemarljiv. „Izbori su bili priznati – naša sudbina zapečaćena“, sumirao je u memoarima utisak pobeđenih sveštenik Tihomir Pantić.⁴²

Na naslovnoj strani režimskog nedeljnika „Novi dani“ izašao je tekst Draže Markovića, kojim je 11. novembar okarakterisao kao *Dan slave – dan kojim se završava jedan slavan period borbe naših naroda za novu, demokratsku, federativnu republiku Jugoslaviju – taj dan je za nama. (...) Staro je pokopano – novo se stvara, raste, izgrađuje u našoj novorođenoj narodnoj republici. Monarhija je sahranjena sa svim onim zlim što je nosila za naše narode – izglasana je najširim učešćem naroda, plebiscitom, nova narodna republika.*⁴³ Konstitutivna sednica Ustavotvorne skupštine zakazana je simbolično na drugu godišnjicu Drugog zasedanja AVNOJ-a, 29. novembra 1945. Na predlog srpskih poslanika, skupština je izglasala promenu državnog uređenja – proglašena je Federativna Narodna Republika Jugoslavija. Građani su u svim sreskim mestima izašli na ulice, hiljade njih sa oduševljenjem su pozdravljali mladu republiku. Vodila ih je organizovana spontanost.

---

⁴² T. Pantić, *n. d.*, 48.

⁴³ *Novi dani*, 15. novembar 1945.

Nemanja Dević

„LET THE PEOPLE RULE ITSELF!“

The Smederevo Region during the Electoral Campaign for the Constituent Assembly 1945

Summary

The first half of 1945 is characterized by the construction of the revolutionary communist government and its final strike to the „enemies of the people“. This was followed by the oppression of parliamentarism and the destruction of the multi-party system. The political framework for the gathering of the „progressive forces“ in the country was the Popular Front, in which the Communists had absolute dominance. All political groups that were left out of the Popular Front, and most notably, the Democratic Party, soon found themselves under the attack of the new authorities. Echoes of these events were especially evident in Smederevo region (eastern part of the Belgrade District). The beginning of the campaign for the elections of the Constituent Assembly, which were scheduled for November 11th 1945, only strengthened the attacks on pro-democratic parties. In order to eliminate any possible impact of the opposition – which by Election Day was not existent – all declared and even potential enemies of the regime had lost the right to vote in the elections. Their total percentage in districts of Smederevo varied from one to three percent, but those who were convicted were the ones which could affect a much broader category of voters. In the fierce repressive attacks by the authorities – the strongest after the autumn of 1944 in the districts of Smederevo – dozens of people were deprived of their liberty, while the significant number of them was detained, abused, beaten or dismissals from the public service, and several persons were even murdered. On the other hand, the right to vote was significantly expanded to women and workers. Numerous rallies were organized, while agitation was common in factories, institutions and villages. The articles which were published in the weekly „New Days“ – made the propaganda of the Popular Front encompass all the people, to the extent that the individual was almost impossible to brush aside. This campaign was led by Dragoslav Draža Marković. On the Election Day, all „the efforts“ of the Communists and their aides were borne fruit. They had all the logistics available and even the secret service were involved in the places where the turnout was lower, in order to force the citizens to vote. With a number of irregularities and intimidation of voters in the Election Day, and election fraud that occurred in some villages, the list of the Popular Front won a landslide victory. However, if the number of electoral abstainers was combined with the voters of the opposition, their result in the district of Smederevo would on average be, despite all the pressures, about 30 percent per county.